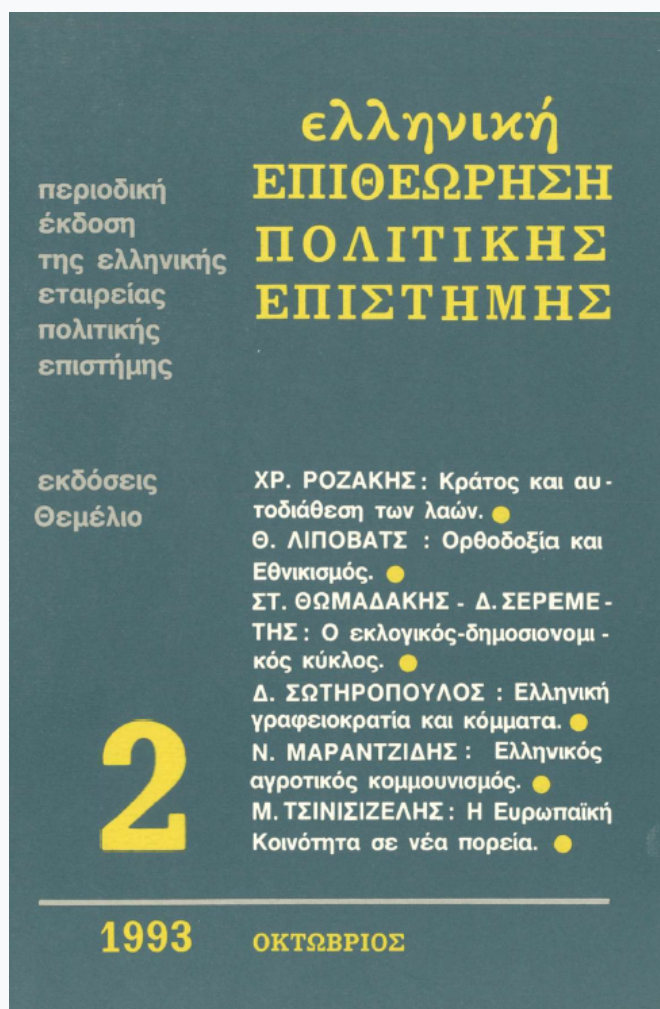

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 2, Αρ. 2 (1993)

Ο κομμουνισμός στον ελλαδικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου, 1922-1985

Νίκος Μαραντζίδης

doi: [10.12681/hpsa.15317](https://doi.org/10.12681/hpsa.15317)

Copyright © 2017, Νίκος Μαραντζίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαραντζίδης Ν. (2017). Ο κομμουνισμός στον ελλαδικό αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Μανταμάδου, 1922-1985. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 2(2), 101-124. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15317>

Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΝΤΑΜΑΔΟΥ 1922-1985¹

1. ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Μανταμάδος είναι το όνομα μιας αγροτικής κοινότητας στα βορειοδυτικά της Λέσβου. Απέχει 42 χιλιόμετρα από την πόλη της Μυτιλήνης και επτά ναυτικά μίλια από το Αϊβαλί. Το χωριό είναι χτισμένο πάνω σε μια μικρή πεδιάδα περιτριγυρισμένη από θαμνώδεις λόφους, τοποθετημένο σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από τις ανατολικές ακτές του νησιού.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα η οικονομία του στηρίζεται στην παραγωγή και το εμπόριο του λαδιού. Η καλλιέργεια των ελαιόδένδρων αρχίζει στο Μανταμάδο, όπως και παντού άλλωστε στη Λέσβο, γύρω στον 18ο αιώνα και επεκτείνεται ταχύτατα μέχρι τα μέσα του 19ου.

Από αυτή την περίοδο μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει μονοκαλλιέργεια του ελαιόδένδρου πάνω στο νησί και κυρίως

1. Το άρθρο αυτό στηρίζεται σε επιτόπια έρευνα του συγγραφέα (1991-1992) που έγινε μέσα στο πλαίσιο της συγγραφής της διδακτορικής του διατριβής, η οποία έχει τίτλο «Un communisme rural? Le vote et l'idéologie communiste dans trois communes rurales en Grèce» (Paris X-Nanterre). Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τους: Stephane Courtois, Annie Kriegel, Marc Lazard, Αλέξανδρο Μαραντζίδη, Σταύρο Μαριάδη, Ηλία Νικολακόπουλο, Ιωάννα Παπαθανασίου που με τις παρατηρήσεις τους και το ενδιαφέρον που δείξαν μας βοήθησαν στη δουλειά αυτή. Ευχαριστούμε επίσης τους Μανταμαδιώτες, Γιώργο Παρασκευαΐδη, Δημήτρη Βέη, Μιχάλη Αψόκαρδο, Δημήτρη Καρατζίτση, Κώστα Σταγωνά, Γιώργο Σταγωνά, Νίκη Κοντούλη, Βάσια Καραμανώλη, για τις πολύτιμες πληροφορίες που μας έδωσαν γύρω από το χωριό. Χωρίς τη βοήθειά τους θα ήταν αδύνατο να προχωρήσει αυτή η έρευνα. Τέλος να ευχαριστήσουμε το σύνολο των Μανταμαδιωτών για τη φιλοξενία τους και τη συμπάθεια που έδειξαν απέναντί μας σε όλη τη διάρκεια της εργασίας μας. Είναι δε αυτονόητο ότι η ευθύνη των όσων έχουν γραφεί βαρύνει αποκλειστικά το συγγραφέα.

στην ανατολική πλευρά του. Αν εξετάσουμε, για παράδειγμα, τις στατιστικές που αφορούν το χωριό, θα διαπιστώσουμε ότι περισσότερο από το 50% των καλλιεργούμενων εκτάσεων καταλαμβάνεται από ελαιόδενδρα (5.663 στρέμματα το 1929, 7.772 στρ. σε σύνολο 15.528 καλλιεργουμένων στρ. το 1961, 8.026 στα 9.076 το 1971).² Στο χωριό αναπτύχθηκε επίσης η κτηνοτροφία και κυρίως η προβατοτροφία, αλλά από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά αυτή γνώρισε φθίνουσα πορεία και στις μέρες μας βρίσκεται σε πλήρη παρακμή, κυρίως λόγω έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα η οικονομία του Μανταμάδου παρουσιάζεται πολύ περισσότερο διαφοροποιημένη σε σχέση με αυτές των γύρω κοινοτήτων. Σε αυτή την ανάπτυξη ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα πέντε ελαιοτριβεία και οι τέσσερις αλευρόμυλοι του χωριού, οι οποίοι επέτρεψαν στο Μανταμάδο να γίνει μια κωμόπολη απαραίτητη για την οικονομία και τη ζωή των γειτονικών χωριών. Η οικονομική ανάπτυξη του χωριού θα συνεχιστεί μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η μεγάλη οικονομική κρίση των αρχών της δεκαετίας του '30 θα επηρεάσει τρομακτικά, τόσο την παραγωγή όσο και το εμπόριο του λαδιού, προκαλώντας ταυτόχρονα πρόβλημα επιβίωσης στον αγροτικό πληθυσμό της περιοχής. Τη δεκαετία 1940-1950 ο πόλεμος, η κατοχή και ο εμφύλιος θα συμβάλλουν με τη σειρά τους στη μείωση των παραγωγικών δυνατοτήτων του χωριού και στην επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων του. Το πιο σημαντικό: κάθε κρίση μεταφράζεται αυτόματα σε μεταναστευτικά κύματα που κατευθύνονται κυρίως σε τρία σημεία: Μυτιλήνη, Αθήνα, Αυστραλία. Έτσι το χωριό, από 3.337 κατοίκους που είχε το 1909, βρέθηκε να έχει λιγότερους από 1.200 στις μέρες μας.³

Η μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων του Μανταμάδου ανήκει στα στρώματα της μικρής και φτωχής αγροτιάς: είναι άτομα που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν φτωχοί, έχοντας στην ιδιοκτησία τους λίγα στρέμματα γη που δεν αρκούσε συχνά για να τους δώσει το ψωμί της χρονιάς. Η πραγματικότητα αυτή τους ανάγκαζε να εργάζονται κατά την περίοδο Νοέμβρη-Μάρτη είτε στα ελαιοτριβεία του χωριού, είτε στο μάζεμα της ελιάς στις ιδιοκτησίες

2. Αγροτική Στατιστική του 1929, Αρχεία της κοινότητας. Αποτελέσματα της γεωργικής και κτηνοτροφικής απογραφής, Αθήνα 1961. Αποτελέσματα της γεωργικής και κτηνοτροφικής απογραφής, Αθήνα 1971.

3. Απογραφή του 1909 και 1911, Αρχεία της κοινότητας.

των «μεγάλων οικογενειών». Έτσι, για παράδειγμα, το 1939 βρίσκουμε 819 άτομα που εργάστηκαν ως εποχιακοί εργάτες γης.⁴ Ας προσέξουμε όμως κάτι που είναι, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερα σημαντικό: Οι κοινωνικές ανισότητες γύρω από την ιδιοκτησία της γης και το βιοτικό επίπεδο δεν παίρνουν στο Μανταμάδο τις διαστάσεις που βρίσκουμε αλλού. Ένας μεγάλος ιδιοκτήτης γης στο χωριό δεν παράγει περισσότερο από εκατό μόδια ελιές, δηλαδή 6.400 τόννους. Ποσότητα όχι ιδιαίτερα μεγάλη, ιδίως αν αναλογιστούμε ότι σε άλλα χωριά της Λέσβου ένας μεγαλοϊδιοκτήτης μπορεί να παράγει και πέντε φορές περισσότερο.

Για να μην αναφερθούμε στο γεγονός ότι η έννοια του μεγαλοϊδιοκτήτη τοιφλικά μεταφράζεται στη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας σε μια έκταση 500-10.000 στρέμματα, ενώ στο Μανταμάδο τοιφλικώς θεωρείται αυτός που κατέχει 100-200 στρέμματα. Με λίγα λόγια στο Μανταμάδο η γη είναι μοιρασμένη και επικρατεί η μικροϊδιοκτησία.

Ο χαρακτηριστικός τύπος αγρότη αντιστοιχεί σε αυτόν που κατέχει μερικά στρέμματα με ελαιόδενδρα και σιτηρά και εργάζεται και εκτός της ιδιοκτησίας του για να μπορέσει να επιβιώσει.

Αυτή η κατάσταση παρήγαγε έναν τύπο αγρότη που είναι ταυτόχρονα και εργάτης εποχιακός (είτε στο εργοστάσιο, είτε στη γη).

Η αγροτική οικονομία του Μανταμάδου δεν έχει αυτόν τον απόλυτα κλειστό παραδοσιακό χαρακτήρα που βρίσκουμε αλλού και που βασίζεται στην παραγωγή και την αυτοκατανάλωση. Στο Μανταμάδο, αντίθετα, το μεγαλύτερο τμήμα της αγροτικής παραγωγής κατευθύνεται στην αγορά και μόνο ένα μικρό κομμάτι μένει μέσα στα οικογενειακά όρια. Κατ' επέκταση η μανταμαδιώτικη αγροτική οικονομία είναι ταυτόχρονα παραδοσιακή και μοντέρνα. Παραδοσιακή στο βαθμό που βρίσκουμε όλα εκείνα τα στοιχεία μιας κλειστής οικονομίας που έχει ως πρωταρχικό μέλημά της την επιβίωση των μελών της και μοντέρνας επειδή εμφανίζονται ιδιαίτερα ισχυρά και εκείνα τα στοιχεία που δένουν αυτή την οικονομία με την αγορά και τις απρόσωπες σχέσεις της.

Στο Μανταμάδο βρίσκουμε επίσης στοιχεία μιας βιοτεχνίας-οικοτεχνίας, κυρίως στον τομέα της κεραμοποιίας. Γύρω από την τέχνη αυτή υπάρχει ολόκληρη παράδοση που αναδεικνύει το χωριό σαν ένα από τα κέντρα της κεραμοποιίας στο νησί. Βέβαια τα σύ-

4. Απογραφή γεωργίας 1939, Αρχεία της κοινότητας.

νορα ανάμεσα στον τεχνίτη κεραμοποιό και τον αγρότη καλλιέργητή δεν είναι ευκρινώς καθορισμένα. Συμβαίνει στην πλειονότητα των περιπτώσεων ο τεχνίτης να κατέχει και κάποια στρέμματα με ελαιόδενδρα, με τα οποία ασχολείται κάποια διαστήματα της χρονιάς και προσφέρουν εντέλει ένα πρόσθετο εισόδημα.

Οι κυρίαρχες οικονομικά «τάξεις» του Μανταμάδου είναι οι «μεγάλοι γαιοκτήμονες», οι «εργοστασιάρχες» και οι έμποροι λαδιού. Και εδώ τα σύνορα δεν είναι καθορισμένα με σαφήνεια. Έτσι συχνά μια οικογένεια εργοστασιάρχων βρίσκεται και μέσα στους μηχανισμούς εμπορίας του λαδιού. Άλλοτε ένας «τσιφλικάς» είναι και έμπορος και εργοστασιάρχης. Βέβαια, αυτοί οι έμποροι και εργοστασιάρχες δεν έχουν το οικονομικό βάθος που θα τους επέτρεπε να ανταγωνιστούν και να συγκριθούν με τους αντίστοιχους της Μυτιλήνης και άλλων περιοχών. Κι έτσι, αν και κυρίαρχοι μέσα στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας, παραμένουν εξαρτημένοι από δυνάμεις και μηχανισμούς της ευρύτερης κοινωνίας.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι κεντρικό χαρακτηριστικό αυτής της κοινότητας ανθρώπων αποτελεί η καλλιέργεια του ελαιοδένδρου και η παραγωγή του λαδιού: είναι το στοιχείο που συνδέει αυτή την παραδοσιακή κοινωνία με τον κόσμο της αγοράς. Αυτή η εμπορευματική καλλιέργεια θα εντάξει τους αγρότες αυτής της απομακρυσμένης από την κεντρική διοίκηση κοινότητας και αυτή η καλλιέργεια θα τους επιτρέψει να ανακαλύψουν έναν ιδεολογικοπολιτικό κόσμο, φαινομενικά απομακρυσμένο από τη δική τους κουλτούρα. Ας μην ξεχνούμε τέλος ότι το λάδι είναι ένα προϊόν ιδιαίτερα ευαίσθητο στις διακυμάνσεις της αγοράς, και κάθε τέτοια αναταραχή βιώνεται στο χωριό με άμεση χειροτέρευση του επιπέδου ζωής της κάθε αγροτικής οικογένειας.

2. Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ

α. Τα χρόνια 1917-1940

Ο Μανταμάδος σε όλη την περίοδο του 19ου καθώς και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα δεν παρουσιάζει κανένα φαινόμενο, είτε λαϊκής ανταρσίας, είτε εξέγερσης τύπου Κιλελέρ. Πρόκειται να λέγαμε για ένα ήσυχο χωριό όπου απουσιάζουν παντελώς μορφές βίαιης διεκδίκησης αιτημάτων από την πλευρά των κατώτερων

οικονομικο-κοινωνικών ομάδων. Η αναζήτηση λοιπόν των σπερμάτων μιας προκομμουνιστικής ιδεολογίας σε τέτοιες λαϊκές παραδόσεις είναι «χαμένος κόπος».

Η ρώσικη επανάσταση ξεσπά. Στο Μανταμάδο, όπως και παντού στο νησί, τα νέα μαθαίνονται γρήγορα. Ιδιαίτερα στην πόλη της Μυτιλήνης κάποιοι νέοι εκφράζουν τον ενθουσιασμό τους και κυκλοφορούν στην παραλία της πόλης ντυμένοι με κόκκινες γραβάτες και κρατώντας κόκκινα κομπολόγια. Οι εφημερίδες αφιερώνουν άρθρα τους σε αυτό το καινούριο φαινόμενο, ενώ στην αγροτιά το σύνθημα που έχει εντυπωσιάσει δεν είναι άλλο από το «η γη στους αγρότες». Η εκστρατεία στην Ουκρανία το 1919 γίνεται μια καλή «ευκαιρία» για κάποιους για να γνωρίσουν από κοντά τους μπολσεβίκους και το καινούριο κράτος τους. Ανάμεσα σ' αυτούς που είχαν αυτή την «τύχη» είναι και καμιά δεκαριά Μανταμαδιώτες που ανήκαν στο ελληνικό εκστρατευτικό σώμα. Με το τέλος της εκστρατείας γύρισαν στο χωριό τους και διηγήθηκαν όλα όσα είχαν δει από τον κομμουνισμό. Δηλαδή τίποτε. Παρ' όλα αυτά οι ιστορίες που κυκλοφορούσαν γύρω από την άψογη αντιμετώπιση των ελλήνων αιχμαλώτων πολέμου από τους Σοβιετικούς αποτέλεσε ένα στοιχείο ιδιαίτερα εντυπωσιακό για τη συνείδηση αυτών των κουρασμένων από τους πολέμους ατόμων και αυτό έπαιρνε βέβαια τη μορφή μιας αυθόρμητης συμπάθειας προς τους μπολσεβίκους.

Εντούτοις μέχρι τις χρονιές 1920-1922 το κομμουνιστικό φαινόμενο είναι σχεδόν άγνωστο στους κατοίκους αυτής της μικρής κωμόπολης. Ο κομμουνισμός «έρχεται» το 1922 στο χωριό από τη θάλασσα χρησιμοποιώντας ως μεταφορικό μέσο τα καράβια της επιστροφής μετά την τραγωδία του μικρασιατικού πολέμου. Κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών συγκρούσεων κάποιοι μανταμαδιώτες στρατιώτες είχαν αρχίσει να διαβάζουν το *Ριζοσπάστη* και τις αντιπολεμικές προκηρύξεις του ΣΕΚΕ που έφταναν μέσα από διάφορες οδούς στο μέτωπο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ένας λοχίας από τον κόλπο της Γέρας, στη νότια Λέσβο, ο Αρμενακέλης⁵ συγκροτεί μια ομάδα από Λέσβιους στην οποία περιλαμβάνονται και μερικοί από το Μανταμάδο και προπαγανδίζει τις θέσεις του καινούριου κόμματος.

5. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μανταμαδιώτη Δημήτρη Βέη ο Αρμενακέλης έφυγε αργότερα για την Αργεντινή και έγινε μέλος του εκεί Κ.Κ.

Οι νέοι αυτοί γυρνούν από το μέτωπο μετά από το τέλος του πολέμου και βρίσκονται αντιμέτωποι με πλήθος σοβαρών οικονομικών προβλημάτων. Συμμετέχουν στην ίδρυση της «Ένωσης Αποστράτων»,⁶ που σκοπό έχει τη διεκδίκηση αιτημάτων τους που συνδέονται κυρίως με την επανένταξή τους στη λεσβιακή κοινωνία. Βέβαια στις ενώσεις αυτές δε συμμετέχουν μόνο κομμουνιστές και φιλοκομμουνιστές. Κάθε άλλο, αλλά σ' αυτή την περίπτωση ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι το ΣΕΚΕ και αργότερα το ΚΚΕ αποκτούν ένα πρώτο ακροατήριο ιδιαίτερα ευαίσθητο στα ριζοσπαστικά τους μηνύματα. Ανάμεσα σ' αυτά τα άτομα που θα παίξουν ιδιαίτερο ρόλο μέσα σ' αυτές τις ενώσεις και θα αποτελέσουν έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την ανάπτυξη της κομμουνιστικής ιδεολογίας και οργάνωσης στο χωριό είναι ο Αχιλλέας Κοντάρας.

Ο Κοντάρας γεννήθηκε στο Μανταμάδο το 1895. Κατάγεται από μια φτωχή αγροτική οικογένεια, και οι περιορισμένες οικονομικές της δυνατότητες τον υποχρέωσαν να κατεβεί στη Μυτιλήνη για να δουλέψει υπάλληλος σε κατάστημα υαλικών. Μετά τον πόλεμο παίρνει μέρος στην ίδρυση των ενώσεων των παλαιών πολεμιστών και το 1924 εντάσσεται στο κόμμα. Υποψήφιος του κόμματος στο νομό στις εκλογές του 1928, 1932 και 1936, εξορίζεται στη Γαύδο και στα Ψαρά το 1928 με το «ιδιώνυμο» και με τη δικτατορία του Μεταξά καταλήγει στις φυλακές της Κέρκυρας. Συμμετέχει αργότερα στην Αντίσταση και κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, το 1947, βρίσκεται εξόριστος στη Μακρόνησο. Εκτελέστηκε μαζί με άλλους δύο λέσβιους κομμουνιστές, τον Γιάννη Βασσάλο και τον Στρατή Καρακίτσο. Ο Αχιλλέας Κοντάρας είναι «ο πρώτος κομμουνιστής του Μανταμάδου».⁷ Το όνομά του εξάλλου είναι το πρώτο κατά σειρά χαραγμένο στο μνημείο των λαϊκών αγωνιστών του χωριού.⁸

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και τα πρώτα χρόνια του 1930 ένα απεργιακό κύμα κλυδωνίζει το νησί. Μέσα σε αυτό το εργατικό κίνημα που αναπτύσσεται, οι λέσβιοι κομμουνιστές πραγματοποιούν κάτω από χίλιους κινδύνους μια δουλειά προπαγάνδας

6. Η ένωση αυτή ιδρύθηκε στη Μυτιλήνη στις 3 Δεκεμβρίου του 1922 και μερικούς μήνες αργότερα στο Μανταμάδο.

7. Εφημερίδα *Εμπρός*, Μυτιλήνη, 18.7.1979.

8. Το μνημείο των λαϊκών αγωνιστών δημιουργήθηκε στο Μανταμάδο με έξοδα της κοινότητας μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών.

που αποφέρει καρπούς. Από τον τοπικό Τύπο της εποχής⁹ πληροφορούμαστε τόσο για τη δράση όσο και για την κομμουνιστική προπαγάνδα στο νησί, που είναι ιδιαίτερα έντονη στις αρχές του 1930 (μοίρασμα προκηρύξεων έξω από στρατώνες, συγκεντρώσεις σε κινηματογράφους, υποκίνηση σε απεργιακές κινητοποιήσεις).

Στα 1932 εκδίδεται η εφημερίδα *Εμπρός*. Εκδότης της ο δημοσιογράφος και πρώην βουλευτής των Φιλελευθέρων Μανώλης Βάλλης, που έναν χρόνο αργότερα θα δωρίσει την εφημερίδα του στο ΚΚΕ, δίνοντας σ' αυτό τη δυνατότητα ν' αποκτήσει μια σημαντική βοήθεια στην καθημερινή προσπάθεια διάδοσης των θέσεών του. Για να καταλάβουμε τη σημασία αυτού του εντύπου αρκεί να αναφερθούμε στο ότι το Κόμμα έχει σ' αυτή την περίοδο εφημερίδα μόνο σε έξι πόλεις της Ελλάδας: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Λαμία, Τρίκαλα, Καβάλα.¹⁰

Μέσα λοιπόν σε αυτή την «άνθηση» των διεκδικητικών και ιδεολογικών αγώνων είναι ιδιαίτερα πιθανόν ένα τμήμα των νέων κυρίως κατοίκων του χωριού, που είχε σχέσεις με την πρωτεύουσα Μυτιλήνη, να δέχθηκε έντονες επιρροές. Το βέβαιο είναι ότι η οικονομική κρίση του 1930-1932 θα προκαλέσει προβλήματα διαβίωσης στον πληθυσμό του Μανταμάδου, μια που η τιμή του κύριου προϊόντος του χωριού, του λαδιού, καταρρέει. Έτσι μέσα σε αυτή την τόσο ευνοϊκή συγκυρία για την επέκταση των ιδεών τους, οι κομμουνιστές δε θα χάσουν την ευκαιρία. Ο Μανταμαδιώτης Νίκος Βαβούδης,¹¹ γνωστός στο χωριό με το παρατσούκλι «ο Μπολσεβίκος»,¹² θα παραβιάσει τις αποθήκες του ψωμιού στη Μυτιλήνη και θα μοιράσει, μαζί με άλλους συντρόφους του, ψωμί στους πεινασμένους κατοίκους της πόλης. Η πράξη αυτή, όπως είναι φυσικό, θα γίνει γνωστή σε όλο το χωριό όχι μόνο εξαιτίας της θεαματικότητάς της, αλλά και γιατί ο πρωταγωνιστής ήταν συμπατριώτης.

Στα 1934 έχουμε τη «διπλή απεργία»: από τη μια μεριά έχουμε

9. *Ελευθερος, Λόγος και Ταχυδρόμος*, Αρχεία της δημόσιας βιβλιοθήκης της Μυτιλήνης.

10. Αγγελος Ελεφάντης, *Η Επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, σ. 301.

11. Είναι ο γνωστός Βαβούδης της υπόθεσης Μπελογιάννη.

12. Ο Βαβούδης γεννήθηκε στη Ρωσία από πατέρα Μανταμαδιώτη και μητέρα Ρωσίδα. Το παρατσούκλι ανήκει καταρχήν στον πατέρα, όχι για τις πολιτικές ιδέες του αλλά για το ότι ήρθε στο Μανταμάδο μετά τη Ρώσικη επανάσταση.

τους άνδρες που απεργούν στα ελαιοτριβεία του χωριού και από την άλλη τις γυναίκες που αρνούνται να συνεχίσουν να μαζεύουν ελιές στις ιδιοκτησίες του γειτονικού Κάπη. Αρκετές ημέρες τα ελαιοτριβεία είναι κατειλημμένα από μανταμαδιώτες απεργούς. Οι κομμουνιστές οργάνωσαν την απεργία και κατάφεραν να κινητοποιήσουν τη συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων που οι διεκδικήσεις τους περιστρέφονται γύρω από δύο βασικά ζητήματα:

- α) την εφαρμογή του οκτάωρου,
- β) την αύξηση του ωρομισθίου τους.

Την ίδια χρονιά, στις 18 Νοεμβρίου, οι άνεργοι του χωριού υπογράφουν μια αναφορά και απευθυνόμενοι στην κοινότητα του χωριού τους, καθώς και στη Νομαρχία Λέσβου, ζητούν τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Το κείμενο αυτό, που τιτλοφορείται «αίτησις ανέργων κατοίκων της κομποπόλεως Μανδαμάδου», υπογράφεται από 42 Μανταμαδιώτες και καθοδηγείται από μέλη του ΚΚΕ.¹³

Το 1933 και 1934 μέλη του κόμματος υψώνουν την κόκκινη σημαία στο σχολείο του χωριού για να γιορτάσουν την επέτειο της Οκτωβριανής Επανάστασης. Γεγονός που θα έχει ως συνέπεια τη φυλάκιση και την εξορία κάποιων από αυτούς. Η πράξη αυτή υποδηλώνει, κατά τη γνώμη μας, και ένα άλλο στοιχείο: ότι το ΚΚΕ αισθάνεται ιδιαίτερα δυνατό στο χωριό. Γιατί φαίνεται πως ανήκει στην πρακτική των κομμουνιστών του μεσοπολέμου η ύψωση της κόκκινης σημαίας, άλλοτε στα σχολεία και άλλοτε στα καμπαναριά των εκκλησιών, εκεί όπου η δύναμή τους τους το επιτρέπει.¹⁴ Σε όλη αυτή την περίοδο των ετών 1930-1936 το κόμμα διευρύνει σημαντικά τις δυνάμεις του και αποκτά ιδιαίτερο κύρος στο σύνολο της τοπικής κοινωνίας. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου πως τα σημαντικότερα στελέχη του κόμματος στο χωριό προήλθαν από αυτήν ακριβώς την περίοδο.

Μετά την κήρυξη της δικτατορίας του Μεταξά, οι κομμουνιστές και ο κομμουνισμός διώκονται. Έτσι ένας σημαντικός αριθμός α-

13. Αρχεία της κοινότητας.

14. Ο Hans Vermeulen παρατηρεί το ίδιο γεγονός σε ένα άλλο κόκκινο χωριό του μεσοπολέμου, το «Αμπελόφντο» του νομού Σερρών. Hans Vermeulen, «Conflict and Paysant Protest in the History of a Macedonian Village 1900-1936», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, ειδική έκδοση 1981, σ. 93-103.

πό μέλη του κόμματος (γύρω στα 15)¹⁵ εξορίζονται και φυλακίζονται. Το κόμμα και η οργάνωσή του εξαφανίζονται από την πολιτική σκηνή του χωριού.

Κατά τη διάρκεια των ετών 1924-1936 το κόμμα θέτει τις βάσεις για τη μετέπειτα παντοδυναμία του. Τα μέλη του είναι γενικά φτωχοί αγρότες στην πλειοψηφία τους, αλλά βρίσκουμε και άλλες κοινωνικές ομάδες (τεχνίτες και εργάτες) που ζουν όλοι τους κάτω από συνθήκες στέρησης. Σε αυτή την πρώτη βάση του κόμματος η μπολσεβίκικη επανάσταση θα παίξει καθοριστικό ρόλο. Θα αποτελέσει το στόχο για όλους αυτούς «της γης τους κολασμένους», που θα αγωνιστούν από εδώ και πέρα για να προετοιμάσουν τις συνθήκες για την επανάληψη ενός παρόμοιου εγχειρήματος μέσα στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Γι' αυτούς τους πληβείους άλλη διέξοδος δεν υπήρχε και έτσι θα επιλέξουν το δρόμο του μπολσεβικισμού και της κομμουνιστικής οργάνωσης από κάποιον άλλον περισσότερο μεταρρυθμιστικό και λιγότερο ριζοσπαστικό δρόμο (π.χ. Αγροτικό Κόμμα). Το στυλ δράσης του τοπικού κόμματος περιεργάζεται όλα τα χαρακτηριστικά του ΚΚΕ αυτής της περιόδου. Με άλλα λόγια πρόκειται για ένα επαναστατικό κόμμα που λειτουργεί μέσα στα πλαίσια της παρανομίας και της ημιπαρανομίας, κατάσταση που διαμορφώνει και μια ανάλογη ψυχολογία στους κομμουνιστές αυτής της περιόδου. Έτσι η πρώτη γενιά κομμουνιστών είναι επαναστατική, αντι-εκκλησιαστική και μυημένη στη μαρξιστο-λενινιστική θεωρία.

Σε ό,τι αφορά την εκλογική βάση του ΚΚΕ την περίοδο του μεσοπολέμου, τα πάντα δείχνουν ότι όχι μόνο επηρεάζει ένα σημαντικό κομμάτι της τοπικής κοινωνίας, αλλά και ότι έχει εμβέλεια στο μεγαλύτερο κομμάτι της. Η πρώτη εκλογική καταγραφή των δυνάμεων του κόμματος γίνεται το 1928 όταν οι υποψήφιοί του καταλαμβάνουν το 16,3% του συνόλου των ψήφων.¹⁶ Στις αναπληρωματικές εκλογές του 1931, όπου δεν κατεβαίνουν οι αντιβενιζε-

15. Αρχεία του τοπικού κόμματος, Αρχεία της κοινότητας, προσωπικές μαρτυρίες.

16. Για τις εκλογές του 1928 χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο των Η. Νικολακόπουλου - Χ. Γεωργαντίδη. Έτσι θεωρήσαμε ότι η δύναμη του ΚΚΕ είναι ίση με τον μέσο όρο των ψήφων που πήραν οι υποψήφιοί του στο χωριό. Ηλίας Νικολακόπουλος - Χρήστος Γεωργαντίδης, «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών ερευνών*, Αθήνα 1979, σ. 448-468.

λικοί υποψήφιοι, το ΚΚΕ εμφανίζει τρομακτική άνοδο. Από τους 95 ψήφους της προηγούμενης εκλογικής αναμέτρησης ανεβαίνει στους 289 και στο 58,7%. Είναι φανερό ότι οι αντιβενιζελικοί ψηφοφόροι επιλέγουν χωρίς ενδοιασμούς το ΚΚΕ από τους φιλελεύθερους. Έναν χρόνο αργότερα το ΚΚΕ θα επιβεβαιώσει την ισχυρή εκλογική του παρουσία, έστω και με σαφώς μικρότερα ποσοστά. Κερδίζοντας το 38% των ψήφων (244 ψ.) γίνεται η δεύτερη πολιτική δύναμη του χωριού μετά τους αντιβενιζελικούς.¹⁷ Στις εκλογές του 1935 (αποχή των βενιζελικών) το ΚΚΕ δεν μπορεί να εκμεταλλευτεί τη συγκυρία. Οι βενιζελικοί ψηφοφόροι δεν το επιλέγουν ως εναλλακτική λύση και έτσι η δύναμή του παραμένει γύρω στο 38% (38,3%). Στις τελευταίες εκλογές της μεσοπολεμικής περιόδου το Κόμμα υποχωρεί ελαφρά (35,6%), εξακολουθεί όμως να διατηρεί σταθερά τη δεύτερη θέση (αντιβενιζελικοί: 42,3%, βενιζελικοί: 19,0%).

β. Τα χρόνια 1940-1950

Με την κατοχή της χώρας από τις δυνάμεις του Τρίτου Ράιχ, έχουμε την εμφάνιση της Αντίστασης στο νησί της Λέσβου. Το ΕΑΜ αποτελεί τη μόνη αντιστασιακή οργάνωση της Λέσβου.

Δημιουργήθηκε στις αρχές του 1942 και η πρώτη της κεντρική επιτροπή αποτελείται από τους: Θιέλλη Λευκία, δημοσιογράφο και εκδότη· Απόστολο Αποστόλου, καθηγητή χημείας· Ζήνωνα Ελευθεριάδη, βιολόγο· Παναγιώτη Κεμερλή, ράφτη· Δημήτριο Σίμο, έμπορο και πρώην βουλευτή του κόμματος των φιλελευθέρων· Μανώλη Λαμπαδαρίδη, ράφτη.¹⁸

Είναι φανερό ότι η ηγεσία του ΕΑΜ Λέσβου αποτελείται αποκλειστικά από ανθρώπους της «καλής κοινωνίας», με ιδιαίτερη επιρροή στο σύνολο του κοινωνικού ιστού, ιδιαίτερα στην πόλη της Μυτιλήνης.

Στη Λέσβο το ΕΑΜ δεν προετοίμασε ενέργειες στρατιωτικού χαρακτήρα. Περιορίστηκε σε κάποιες πράξεις δευτερεύουσας σημασίας, όπως ήταν η φυγάδευση στην Τουρκία κάποιων εγγλέζων αξιωματικών και η επαφή με τους συμμαχικούς ασυρμάτους της

17. Να υπογραμμίσουμε εδώ ότι ο Μανταμάδος αποτελεί μια από τις ελάχιστες εξαιρέσεις του νομού, όπου οι αντιβενιζελικοί υπερεπέρχονται σε ψήφους των βενιζελικών.

18. Απόστολος Αποστόλου, *Μνήμες*, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1985, σ. 100.

Μέσης Ανατολής. Αντίθετα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ψυχική στήριξη του πληθυσμού, καθώς και στην επίλυση των προβλημάτων επισιτισμού που παρουσιάστηκαν.

Η δράση του ΕΑΜ επεκτείνεται γρήγορα και στην ύπαιθρο του νησιού. Στο Μανταμάδο η Αντίσταση έφτασε μέσω του γραμματέα του ΕΑΜ Αποστόλου Αποστόλου,¹⁹ που καταγόταν από μια «αστική» οικογένεια του χωριού. Ξεκινώντας τις επαφές με κατοίκους της κοινότητας ήταν φυσικό να απευθυνθεί σ' αυτούς που ήξερε καλύτερα και εμπιστευόταν, δηλαδή στην «άρχουσα τάξη» του Μανταμάδου (να πούμε ότι ο Αποστόλου σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου ανήκε στον αντιβενιζελικό χώρο και συμμετείχε ενεργά στις εκλογικές εκστρατείες ενάντια στον Βενιζέλο). Οι εύποροι του χωριού πεισμένοι από έναν δικό τους αποδέχονται να συμμετάσχουν ενεργά στη μεγάλη υπόθεση. Ένας από αυτούς, ο έμπορος και ιδιοκτήτης ελαιοτριβείου Δημήτρης Κομίλης, θα γίνει ένα από τα κεντρικά πρόσωπα της Αντίστασης του χωριού. Η ένταξη του Κομίλη στο ΕΑΜ και η εκλογή του ως τοπικού γραμματέα δημιουργούσε πιθανότατα κάποια προβλήματα στο ΚΚΕ, που έβλεπε ζωηρό τον κίνδυνο να παραγκωνιστεί από τους αστούς πατριώτες (ο Κομίλης ήταν, κατά το μεσοπόλεμο, τοπικός παράγοντας του Γεωργίου Παπανδρέου). Και τότε το θαύμα έγινε: ο Κομίλης μετατοπίζεται (ίσως επηρεασμένος από τον Αποστόλου, ίσως από άλλες αιτίες) και εντάσσεται πολιτικά στο ΚΚΕ. Αυτή μάλιστα η μετακίνηση του Κομίλη είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική μετατόπιση ενός σημαντικού αριθμού προσώπων που κατάγονταν από τις μεσαίες και ανώτερες κοινωνικές ομάδες του χωριού. Ο κομμουνισμός έπανε πλέον να είναι πληθειακό ζήτημα και έπαιρνε διαστάσεις πολύ ευρύτερες.

Η αντιστασιακή δράση στο Μανταμάδο δεν παρουσίασε κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Περιορίστηκε σε αυτά περίπου που έγιναν σε όλη τη Λέσβο. Όπως μάλιστα το χωριό ήταν πολύ κοντά στη θάλασσα, αποτέλεσε ένα από τα κέντρα φυγάδευσης άγγλων και ελλήνων αξιωματικών.

Η οργάνωση ανέλαβε επίσης τη διοργάνωση συσσιτίων για τις οικογένειες που δεν μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες τους σε τρόφιμα. Συλλέγει στάρι το οποίο συγκεντρώνει στις αποθήκες και από εκεί το διανέμει στους κατοίκους. Έτσι το ΕΑΜ γίνεται ο

19. Ο Αποστόλου ήταν δήμαρχος Μυτιλήνης από το 1956 μέχρι το 1982, με εξαίρεση την περίοδο της δικτατορίας.

Σωτήρας όχι μόνο στο επίπεδο της Τιμής του έθνους, αλλά και σε ό,τι αφορά τις καθαρά βιοποριστικές του ανάγκες.

Το σημαντικότερο ίσως γεγονός της αντιστασιακής παρουσίας του ΕΑΜ είναι η ίδρυση λαϊκού δικαστηρίου. Πράγματι, στις 16 Αυγούστου του 1944, το λαϊκό δικαστήριο κάνει την εμφάνισή του. Η συνεδρία ξεκίνησε με ομιλία του Λευτέρη Παρασκευαΐδη, γραμματέα του δικαστηρίου και ιδεολογικού υπεύθυνου του ΕΑΜ:

«Όσο χτυπιέται ο φασισμός στην καρδιά του και γκρεμίζεται παντού, τόσο και οι αντικυβερνήσεις του που έχει εγκαταστήσει σε όλα τα κατεχόμενα κράτη, παραλούν και ξεχαρβαλώνονται από το λαό [...] Τα δύο τρίτα της Ελλάδος σήμερα ανασαίνουν τον αέρα της λεφτεριάς και ο λαός κάτω από την κυβέρνηση της ΠΕΕΑ,²⁰ ρυθμίζει τις τύχες του, όπως αυτός θέλει και έστειλε στο διάβολο όλο το παλιό σκυλόλοϊ των γραφειοκρατών και των εκμεταλλευτών του. Σήμερα η εξουσία έρχεται σιγά-σιγά στα χέρια του λαού, στα χέρια σας. Και το δικαστήριο λοιπόν αυτό, που θα δικάζει τις αδικίες, θα είναι λαϊκό. Θα δικάζει ο λαός, θα δικάζετε 'εις [...]

Να μας ζήσει η Λαϊκή Δημοκρατία. Να μας ζήσουν τα λαϊκά δικαστήρια».²¹

Η σημασία του λαϊκού δικαστηρίου δε βρίσκεται μόνο στο γεγονός της δημιουργίας μιας πραγματικής εξουσίας στο πλαίσιο της κοινότητας. Πρόκειται, επιπλέον, και για την πρώτη υλοποίηση των υποσχέσεων γύρω από την οργάνωση της κοινωνίας που οι ίδιοι οι κομμουνιστές είχαν δώσει:

«...Και έτσι σήμερα είμαστε πολύ περήφανοι και γεμάτοι από ακρόατο ενθουσιασμό, βλέποντας να ζωντανεύουν εκείνα που λέγαμε πολλές φορές και πριν από πολλά χρόνια. Είμαστε λέγω περήφανοι γιατί στα μαύρα εκείνα χρόνια του τρόμου και της σκλαβιάς εμείς ολοένα σπέρναμε. Σπέρναμε σε γόνιμα χωράφια για να μπορέσουμε να θεμελιώσουμε την καινούργια πολιτεία, την καινούργια ζωή μας».²²

Η απελευθέρωση βρίσκει το ΕΑΜ στο Μανταμάδο να έχει την

20. ΠΕΕΑ, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης*, προσωρινή κυβέρνηση του ΕΑΜ, 14 Μαρτίου-5 Νοεμβρίου 1944.

21. Αρχεία του Γεωργίου Παρασκευαΐδη και του Δημήτρη Καρατζίτζη, σ. 1.

22. Από το ίδιο κείμενο.

πλήρη πολιτική και ιδεολογική ηγεμονία. Κατέχει όλες τις παλιές θέσεις τοπικής εξουσίας (κοινοτικό συμβούλιο, εκκλησιαστική επιτροπή) και έχει δημιουργήσει και νέες (λαϊκό δικαστήριο, λαϊκή ασφάλεια, σχολική επιτροπή, εξελεγκτική επιτροπή). Η εξουσία φαίνεται πως διανέμεται στους πολίτες Μανταμαδιώτες, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι το Κόμμα χάνει τον έλεγχο των πραγμάτων. Αν λοιπόν θεωρούμε, όπως και ο Max Weber, ότι το κράτος είναι η δομή που επιβάλλει το μονοπώλιο της νόμιμης βίας, τότε μπορούμε να πούμε πως στο Μανταμάδο της περιόδου 1944-1945 η κομμουνιστική εξουσία δεν είναι παρά μια μικρογραφία της κρατικής εξουσίας. Θα μπορούσαμε μάλιστα να προσθέσουμε πως σ' αυτή την κρατική μινιατούρα αναγνωρίζουμε ένα πραγματικό παράδειγμα δικτατορίας του προλεταριάτου. Εάν λοιπόν υπήρξε ποτέ στην ιστορία μια περίπτωση δικτατορίας του προλεταριάτου χωρίς προλεταριάτο, αυτή είναι σίγουρα ο Μανταμάδος του τέλους του 1944 και των αρχών του 1945.

Στα τέλη του 1944 ο κομμουνισμός συνιστά την επίσημη ιδεολογία του χωριού. Η οργάνωση βρίσκεται σε πλήρη άνθηση (η ΕΠΟΝ σε ένα κείμενό της το 1945 συγκεντρώνει 248 υπογραφές)²³ δίνοντας έτσι την εντύπωση πως όλοι είναι κομμουνιστές. Είναι πλέον φανερό πως ο κομμουνισμός δεν ακολουθείται μόνο από ένα συγκεκριμένο τμήμα του χωριού. Ολόκληρη η κοινότητα των Μανταμαδιωτών συμμετέχει και αποδέχεται την «καινούρια» αυτή ιδεολογία. Και ακόμη, αυτήν τη φορά δεν είναι οι φτωχοί χωρικοί που ηγούνται του κινήματος, αλλά οι εύποροι και προνομιούχοι του χωριού. Περνάμε, λοιπόν, από τον πληθειακό κομμουνισμό της δεκαετίας του 1930 στον κομμουνισμό των μεγάλων οικογενειών.

Ο εμφύλιος πόλεμος είχε την αντανάκλασή του και στη Λέσβο. Βέβαια δεν αναπτύχθηκε κάποιο αντάρτικο ανάλογο με αυτό της Μακεδονίας, ούτε και υπήρξαν κάποιες ιδιαίτερα αιματηρές μάχες. Ο «ψευδο-εμφύλιος» στη Λέσβο τελείωσε γρήγορα και βεβαίως με την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και στην περίπτωση του Μανταμάδου. Υπήρξαν καμιά τριανταριά κομμουνιστές που ανέβηκαν στο βουνό, αλλά δεν είχαν καμιά σοβαρή στρατιωτική δράση. Σε γενικές γραμμές το πολιτικό κλίμα υπήρξε ήπιο και το χωριό διατήρησε μέσα σ' αυτές τις δύσκολες συνθήκες την ενότητά του (υπήρξε ένας μόνο φόνος). Είναι δε χαρακτηριστικό, ότι στα στρατοδικεία της εποχής ακόμη και οι Μα-

23. Αρχεία της κοινότητας.

νταμαδιώτες μη κομμουνιστές υπεράσπιζαν διωκόμενους συμπατριώτες τους. Ο κομμουνισμός, ακόμη και σε συνθήκες σαν αυτές του εμφυλίου, δεν παραβίασε την κοινοτική ειρήνη και δε δημιούργησε ρήγματα στην τοπική κοινωνία.

3. ΑΠΟ ΤΟ 1951 ΕΩΣ ΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ

Με την κήρυξη του εμφυλίου και τη φυλάκιση και εξορία ενός σημαντικού αριθμού μελών του ΚΚΕ (περισσότερα από 25 άτομα, σύμφωνα με στοιχεία που βρήκαμε), το Κόμμα φαίνεται ότι βρίσκεται σε ολική αποσύνθεση. Εντούτοις με τη δημιουργία της ΕΔΑ το 1951 και την επιστροφή ενός αριθμού εξορίστων, η οργάνωση ανακάμπτει σιγά-σιγά τις δυνάμεις της. Στις εκλογές του 1951 η ΕΔΑ παίρνει το εκπληκτικό ποσοστό του 71,7%, κερδίζοντας 520 ψήφους σε ένα σώμα 726 (ανδρών) ψηφοφόρων.²⁴ Στις κοινοτικές εκλογές του 1954, οι κομμουνιστές καταλαμβάνουν την κοινοτική εξουσία, ενώ στις βουλευτικές του 1958, η ΕΔΑ με το 80,3% των ψήφων (1.378) είναι στην ουσία η μόνη πολιτική δύναμη του χωριού. Ακόμη και στην περίοδο της ανόδου της «Ένωσης Κέντρου» στα 1963-1964, η κομμουνιστική οργάνωση διατηρεί σχεδόν στο ακέραιο τη δύναμή της (72,1% το 1963, 72,4% το 1964). Οι κομμουνιστές συνεχίζουν λοιπόν να ελέγχουν τα πράγματα.

Σε οργανωτικό επίπεδο, η παντοδυναμία του κόμματος είναι κάτι περισσότερο από φανερό. Σύμφωνα με τα αρχεία της ΕΔΑ, η ΕΔΑ έχει 495 οργανωμένα μέλη το Σεπτέμβριο του 1964 (εκ των οποίων 21 γυναίκες) και 466 το Μάρτιο του 1965.²⁵ Αυτό περίπου σημαίνει ότι κάθε ψηφοφόρος του κόμματος ήταν και μέλος της οργάνωσης. Βέβαια τα μέλη αυτά δεν έχουν τη λενινιστική παιδεία της πρώτης γενιάς κομμουνιστών, ούτε και δείχνουν ιδιαίτερο ζήλο για να την αποκτήσουν. Διαπαιδαγωγημένα με τις πατριωτικές αξίες του ΕΑΜ και με μια αντίληψη κοινωνικής ισότητας πολύ διαφορετική από αυτήν του «ορθόδοξου» κομμουνιστικού κόσμου, αντιλαμβάνονται τον κομμουνισμό ως ένα «περισσότερο» και ένα «καλύτερο». Περισσότερα χρήματα και καλύτερο βιοτικό επίπεδο.

24. Στις εκλογές του 1950 η Δημοκρατική Παράταξις κερδίζει το 63,3% των ψήφων (433).

25. Αρχεία της ΕΔΑ. Στοιχεία που ευγενικά μας παραχώρησε η Ιωάννα Παπαθανασίου.

Η ανάγκη τους να ξεφύγουν από το κοινωνικό και οικονομικό περιθώριο στο οποίο βρίσκονται τους οδηγεί να ταυτίζουν την αλλαγή της οικονομικής τους θέσης με την αλλαγή της κοινωνίας.

Η δικτατορία των συνταγματαρχών ξανασταματάει κάθε είδους πολιτική έκφραση. Μια δεκάδα Μανταμαδιώτες ξαναπαίρνει το δρόμο της εξουσίας συνεχίζοντας έτσι την παράδοση που είχε αρχίσει από την περίοδο του μεσοπολέμου. Με το τέλος της δικτατορίας, το Κόμμα επαναλαμβάνει τη δράση του. Αλλά το 1974 δεν είναι ούτε μεσοπόλεμος, ούτε 1944. Ο πληθυσμός γέρασε και ένα πολύ μεγάλο τμήμα του έχει ήδη μεταναστεύσει. Η πληθυσμιακή παρακμή αρχίζει να συμπαράσχει και την ίδια την κομμουνιστική οργάνωση. Τα μέλη του μειώνονται και η εμβέλεια του κόμματος μειώνεται συνεχώς.

Βέβαια, η οργάνωση γίνεται τώρα περισσότερο δραστήρια όσο ποτέ άλλοτε. Σε αυτή την περίοδο η κομματική οργάνωση ξαναβρίσκει το χαμένο λενινιστικό της χαρακτήρα. Σε αυτό βέβαια πρέπει να συνέβαλε ιδιαίτερα η νομιμοποίηση του ΚΚΕ και ο ισχυρότερος έλεγχος που η κεντρική εξουσία του κόμματος ασκεί στην περιφέρεια. Τέλος, η τρίτη γενιά κομμουνιστών ξανανταμώνει τις γενικές αξίες που είχε η πρώτη. Μεγαλωμένη μέσα στα χρόνια της δικτατορίας, είναι πιο ευαίσθητη τόσο στα μηνύματα του «προλεταριακού διεθνισμού» όσο και στη διάθεση να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια μπολσεβίκικη επανάσταση. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνούμε ότι η άρχουσα τάξη που αποτέλεσε τη διευθύνουσα δύναμη στα μεταπολεμικά χρόνια έχει πλέον χαθεί, είτε γιατί πήρε το δρόμο της μετανάστευσης είτε γιατί παρήκμασε οικονομικά. Έτσι η κοινωνική βάση του κόμματος στο Μανταμάδο ξαναπαίρνει τα πληθειακά χαρακτηριστικά που είχε απολέσει με την είσοδο των μεγάλων οικογενειών στην περίοδο της κατοχής.

Παρ' όλες όμως τις φιλότιμες προσπάθειες του κόμματος, τα ποσοστά παρουσιάζουν μια συνεχή καθοδική τάση (67,4% το 1974, 66,6% το 1977, 63,4% το 1981, 58,7% το 1984, 50,8% το 1985).²⁶ Οι απώλειες προέρχονται από τη συνεχή μετατόπιση αριστερών ψηφοφόρων προς το ΠΑΣΟΚ. Η ανάπτυξη του τελευταίου²⁷ —αποτέ-

26. Βέβαια στις εκλογές του 1985 υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός από στρατιωτικούς που ψηφίζουν στο χωριό. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μας το πραγματικό ποσοστό του ΚΚΕ πρέπει να κυμαίνεται το 1985 γύρω στο 55%.

27. Το ΠΑΣΟΚ παίρνει το 22,2% των ψήφων στις εκλογές του 1981 και τέσσερα χρόνια μετά ανεβαίνει στο 33,3%.

λεσμα πολλαπλών κοινωνικών αλλαγών και πελατειακών σχέσεων— θα δημιουργήσει ρήγμα στις τάξεις των ψηφοφόρων του ΚΚΕ. Εντέλει ο Μανταμάδος δεν ψηφίζει πλέον μόνο ένα κόμμα και η ταύτιση του Μανταμάδου με το ΚΚΕ είναι απλώς ένα ιστορικό γεγονός. Όπως λέει και ο μανταμαδιώτης κομμουνιστής Μιχάλης Α.:

«Είμαστε οι μόνοι στην Ελλάδα που έχουμε ένα τέτοιο ποσοστό. Αντιστεκόμαστε όσο μπορούμε αλλά τα πράγματα είναι δύσκολα. Ο καπιταλισμός έδωσε μερικά δώρα για να ξεγελάσει τον κόσμο και το πέτυχε ως έναν βαθμό. Εμείς αντιστεκόμαστε αλλά ως πότε; Είμαστε οι τελευταίοι και δεν υπάρχει τίποτε πίσω από μας».

4. ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΜΑΝΤΑΜΑΔΙΩΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

Ο μανταμαδιώτικος κομμουνισμός περνάει από τρία διαφορετικά στάδια:

Αρχικά γεννιέται ως πληβειακή ιδεολογία. Μια μειοψηφία του χωριού εντάσσεται σε αυτόν τον ιδεολογικο-πολιτικό κόσμο εκφράζοντας έτσι και μια μορφή χειραφέτησης από τους πλούχιοντες του χωριού. Αυτός ο πληβειακός κομμουνισμός φέρνει καινούρια δεδομένα στη ζωή της κοινότητας την περίοδο του μεσοπολέμου. Εμφανίζεται ως διασπαστικό και ταραχοποιό στοιχείο της κοινοτικής ειρήνης, και επιθυμεί να καταστρέψει το «πνεύμα της κοινότητας» και να το αντικαταστήσει με το πνεύμα της κοινωνικής τάξης. Αυτό το «ταξικό πνεύμα» που τους υποκινεί μορφοποιείται μέσα από εκδηλώσεις και πρακτικές σαν την απεργία στα ελαιотριβεία και στο μάζεμα της ελιάς καθώς και την ύψωση του κόκκινου λάβαρου στις στέγες του σχολείου. Εάν όμως τα πράγματα είχαν μείνει εκεί, τότε ο κομμουνισμός δε θα γινόταν ποτέ η επίσημη ιδεολογία του χωριού. Θα παρέμενε στα πλαίσια που τον συναντήσαμε στο μεσοπόλεμο και που σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζει την πλειονότητα των αγροτικών κοινοτήτων της Λέσβου. Δηλαδή ένας κομμουνισμός που θα εκφράζει ένα κομμάτι μόνο (έστω και το μισό) της τοπικής κοινωνίας χωρίς δυνατότητες επέκτασης στο υπόλοιπο του κοινωνικού σώματος.

Αυτός ο πληβειακός κομμουνισμός θα μετατραπεί σε έναν «κοι-

νοτικό κομμουνισμό»,²⁸ με την έννοια ότι το σύνολο του χωριού μπόρεσε να ταυτιστεί με το φαινόμενο, ανεξάρτητα από την οικονομικο-κοινωνική θέση του καθενός, των όποιων συγκρούσεων και προσωπικών αντιζηλιών. Η μεταβολή αυτή συνέβη τη στιγμή που οι «μεγάλες οικογένειες» του χωριού αποφάσισαν να ενταχθούν στο κίνημα αυτό. Ο ρόλος βεβαίως της αντίστασης είναι καταλυτικός σε αυτή την ιδεολογικο-πολιτική στροφή. Έτσι στον Μανταμάδο των ετών 1945-1967 οι κάτοικοι γεννιούνται κομμουνιστές με τον ίδιο τρόπο που γεννιούνται χριστιανοί ορθόδοξοι. Μέσα στην οικογένεια, καθώς και στους δημόσιους χώρους κοινωνικότητας (καφενεία, σινεμά, πανηγύρια) μαθαίνουν να είναι κομμουνιστές, σχεδόν τόσο φυσικά όσο μαθαίνουν να μαζεύουν τις ελιές, να φτιάχνουν λαδοτύρι και να αγαπούν απ' το βάθος της καρδιάς τους τον άγιο Ταξιάρχη.

Ο κομμουνισμός μεταμορφώνεται από μια ιδεολογία ρηγματική σε ιδεολογία εκφραστή της ενότητας της κοινότητας. Καθετί που απειλεί τον κομμουνισμό απειλεί στην ουσία την ίδια την κοινοτική ενότητα. Όπως λέει και ο M. Hastings αναφερόμενος στην πόλη της Halluin στο μεσοπόλεμο, «η ένταξη στον τοπικό κομμουνισμό γίνεται το μέσο για να βρει κανείς το ανήκειν στην κοινότητα».²⁹

Η δεκαετία 1960-1970 σημαδεύει την αποσύνθεση της τοπικής κοινωνίας εξαιτίας του μεταναστευτικού φαινομένου. Η κοινότητα των Μανταμαδιωτών δεν είναι πλέον ίδια με αυτήν που γνωρίσαμε το μεσοπόλεμο και τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια. Ο Μανταμάδος βρίσκεται χωρισμένος στα δύο. Σ' αυτούς που μέινανε στο χωριό και στους άλλους που κατοικούν αλλού. Η πτώση της κοινότητας λοιπόν σημαδεύει και την παρακμή του τοπικού αυτού κομμουνισμού. Έτσι ο τελευταίος αρχίζει να εμφανίζει σημάδια συρρίκνωσης και να ξαναπαίρνει σιγά-σιγά τη μορφή με την οποία τον γνωρίσαμε στα χρόνια του 1930. Αυτήν όμως τη φορά η αντίθεση παίρνει διαστάσεις τοπογραφικές και τοποθετείται ανάμεσα σ' αυτούς που μένουν στο χωριό, που παραμένουν πιστοί στο «κόκκινο», και στους άλλους, που κατοικούν στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και στο εξωτερικό, που γίνονται περισσότερο επιρρεπείς στο «πράσινο» του ΠΑΣΟΚ.

28. Ο Michel Hastings χρησιμοποιεί τον όρο «communisme identitaire». Michel Hastings, *Halluin la rouge 1919-1939, Aspects d'un communisme identitaire*, εκδ. Presses Universitaires de Lille, 1991.

29. Michel Hastings, *ό.π.*, σ. 430.

Η ιστορία του κομμουνισμού στο χωριό περνάει μέσα από τρεις γενιές. Η πρώτη είναι αυτή των χρόνων του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, της αποστολής στην Ουκρανία και του Μικρασιατικού πολέμου. Είναι μια γενιά που υπέφερε πολλά τόσο από τη μεγάλη διάρκεια του πολέμου όσο και από την οικονομική κρίση της εποχής. Η δεύτερη γενιά έζησε τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και την αντίσταση. Διαπαιδαγωγήθηκε με πατριωτικές αξίες και με το μύθο της Αντίστασης, και ακόμη γνώρισε την αρνητική αντιμετώπιση και τον εξευτελισμό από τον κρατικό μηχανισμό. Τέλος, η τρίτη γενιά ανήκει στη σύγχρονη πολιτική περίοδο, έζησε τη δικτατορία των συνταγματαρχών και τη νομιμοποίηση της πολιτικής δράσης του ΚΚΕ. Έχει ως σημείο αναφοράς της μια παράδοση που η ίδια δε γνώρισε και ο μαρξισμός-λενινισμός αποτελεί το ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο επιθυμεί να κινείται.

Πέρα από τα παραπάνω, τα βασικά χαρακτηριστικά του μανταμαδιώτικου κομμουνισμού συνοψίζονται σε τρία βασικά στοιχεία:

- α) Το κόμμα εμπεριέχει έναν σκληρό πυρήνα: τους φτωχούς αγρότες.
- β) Είναι ένα διαταξικό κίνημα.
- γ) Έχει ηθική και όχι πολιτική βάση.

α. Ο αγροτικός πυρήνας

Τον σκληρό πυρήνα του μανταμαδιώτικου κομμουνισμού αποτελούν οι αγρότες, και πιο συγκεκριμένα οι μικροϊδιοκτήτες αγρότες. Όλες οι στατιστικές που έχουμε στα χέρια μας δείχνουν ότι το κόμμα στηρίζεται (κατά 80%³⁰) σε αυτή την κατηγορία πολιτών.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, αυτοί οι κατά βάση παραγωγοί ελαιόλαδου εξαρτώνται άμεσα από την αγορά και τις απρόσωπες σχέσεις της. Κάτω από αυτό το πρίσμα είναι ιδιαίτερα πιθανό να επαναλαμβάνεται το φαινόμενο που είναι παρόν τόσο σε χωριά της Μακεδονίας όσο και στη βουλγάρικη αγροτιά του μεσοπολέμου.³¹

Έτσι η ένταξή τους στο κομμουνιστικό κίνημα, όπως αναφέρει

30. Αρχείο της ΕΔΑ, προσωπικά ερωτηματολόγια, Συνεντεύξεις.

31. Βλ. Hans Vermeulen, «Αγροτικές συγκρούσεις και κοινωνική διαμαρτυρία στην ιστορία ενός μακεδονικού χωριού», στο *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987.

και ο Jackson, «επρόκειτο για αγανάκτηση που προκαλούσε μάλλον η εξάρτησή τους από την αγορά και όχι η σχετική θέση τους μέσα στην αγροτική τάξη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, φαίνεται πιθανότερο πως προσχώρησαν στον κομμουνισμό, γιατί αποτελούσε την ισχυρότερη φωνή διαμαρτυρίας ενάντια στα απάνθρωπα και απρόσωπα καπρίτσια της αγοράς και όχι γιατί είχε ένα ελκυστικό αγροτικό πρόγραμμα».³²

Επρόκειτο λοιπόν για μια αντίθεση που λάμβανε τις διαστάσεις της ρήξης ανάμεσα στην πόλη και το χωριό και όχι για σύγκρουση που έδινε την εικόνα της αντίθεσης ανάμεσα σε κολίγους από τη μια μεριά και σε τσιφλικάδες από την άλλη. Εξάλλου αυτή η αντιπάθεια των αγροτών για οτιδήποτε προέρχεται από την πόλη δεν εξαιρεί ούτε τους εργάτες. Όπως λέει και ο Μιχάλης Α. (αγρότης Μανταμαδιώτης):

«Πού είναι αυτοί οι εργάτες την πρωτομαγιά; στη συγκέντρωση στη Μυτιλήνη εμείς οι αγρότες κατεβαίνουμε, αυτοί πηγαίνουν να μαζέψουν λουλούδια. Βέβαια σήμερα ένας εργάτης πιάνει μέσα στο Μανταμάδο πέντε χιλιάρικά μεροκάματο, ζει καλά, ούτε που τον νοιάζει ο αγώνας ενάντια στον καπιταλισμό. Εμείς οι αγρότες είμαστε στη χειρότερη μοίρα απ' όλους».

Από την άλλη πρέπει να τονίσουμε ότι ο μικροϊδιοκτήτης αγρότης του Μανταμάδου είναι ταυτόχρονα και εργάτης, καθώς ένα μέρος του εισοδήματός του καλύπτεται από την εργασία του είτε στα ελαιοτριβεία είτε στο μάζεμα της ελιάς. Αυτή η διπλή επαγγελματική του ιδιότητα του επιτρέπει να διατηρεί έναν βαθμό αυτονομίας απέναντι στις όποιες μορφής πολιτικές πιέσεις μπορεί να δέχεται από τους ισχυρούς μέσα στα όρια της κοινότητας.

Συμπερασματικά, η ιδιοκτησία όχι μόνο δεν αποτελεί εμπόδιο στη ριζοσπαστικοποίηση των αγροτών, όπως ισχυρίστηκε η Μαρία Κομνηνού,³³ αλλά ισχύει ακριβώς το αντίθετο. Συνιστά την πρώτη βάση για μια οποιασδήποτε μορφής πολιτική αυτονομία του μικρού αγρότη από τους κατά τόπους ισχυρούς. Είναι βέβαια αυτονόητο ότι δε θα πρέπει να μεγεθύνεται αυτή η αυτονομία του μικροϊδιοκτήτη αγρότη απέναντι στους «άρχοντες», κι αυτό γιατί οι

32. Στο ίδιο, σ. 242.

33. Μαρία Κομνηνού, «Αγρότες και πολιτική: Η πολιτική πρακτική των αγροτών σε δύο νομούς: Αιτωλοακαρνανία-Καβάλα 1952-1964», *Σύγχρονα Θέματα* 11, 1981, σ. 69.

παράγοντες πολιτικού και κοινωνικού εξαναγκασμού παρουσιάζουν πολλαπλές όψεις στην ύπαιθρο χώρα (δανεισμός, δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας, οικογενειακές πιέσεις). Έτσι θα ήταν προτιμότερο να μιλήσουμε για ένα είδος σχετικής αυτονομίας που διευρύνεται ή συρρικνώνεται ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και τις γενικότερες συγκυρίες (πελατειακές σχέσεις, είδος καλλιέργειας, πολιτικό κλίμα, κλπ.).

β. Τα διαταξιακά χαρακτηριστικά

Αν και ο μανταμαδιώτικος κομμουνισμός εμπεριέχει έναν σκληρό πυρήνα, τους μικροϊδιοκτήτες αγρότες, εντούτοις δεν πρόκειται για ένα ταξικό κίνημα όπως θα το εννοούσε ο μαρξισμός. Αποτελεί την πολιτική επιλογή μιας κοινότητας ανθρώπων που ανήκουν όχι στην ίδια τάξη, αλλά στην ίδια κοινότητα (δεν αναφερόμαστε στη διοικητική έννοια της λέξης. Δυστυχώς δεν υπάρχουν οι ελληνικοί όροι που θα ξεχώριζαν την έννοια «communauté» από την έννοια «commune»).

Ο κομμουνισμός αποτελεί το σημείο συνάντησης πολλών συλλογικών και ατομικών διαδρομών. Τόσο των φτωχών αγροτών που ανακαλύπτουν στον κομμουνισμό μια δύναμη διαμαρτυρίας ενάντια στην αγορά όσο και των εμπόρων και μεγαλοαγροτών του χωριού που ταυτίζουν τον κομμουνισμό με τον πατριωτισμό και την πρόοδο, αποβλέποντας ταυτόχρονα και στη δική τους ενίσχυση απέναντι στους πιο ισχυρούς της Μυτιλήνης και της Αθήνας. Και τέλος να μην ξεχάσουμε τη μορφωμένη νεολαία που εμπλέκει τον κομμουνισμό με την όποια μορφή πολιτισμικής αλλαγής. Ποιο είναι το κοινό σημείο όλων αυτών: το κοινωνικό όνειρο, η επιθυμία για μια κοινωνία πιο δίκαιη και καλύτερα οργανωμένη. Και επιμένουμε στη χρήση του όρου «κοινωνικό όνειρο» αντί της «ουτοπίας», γιατί κατά τη γνώμη μας αυτή η τελευταία δηλώνει ένα θεωρητικό σύστημα που παραπέμπει στο μέλλον, ενώ το κοινωνικό όνειρο είναι η ατελής θεωρητικοποίηση μιας επιθυμίας, μιας ψυχολογικής και κοινωνικής, ατομικής ή συλλογικής βούλησης.

Τα κοινωνικά αυτά μέρη θα συναντηθούν κάτω από μια δύσκολη και μεταβατική κατάσταση: τη γερμανική κατοχή, και κατά τη γνώμη μας δε θα μπορούσε κάτω από καμιά άλλη συνθήκη να δημιουργηθεί αυτό το μίγμα. Η Αντίσταση και η πατριωτική ιδεολογία συνιστούν το κοινό και αναμφισβήτητο πλαίσιο για όλες τις πλευρές.

Δεν είναι δε τυχαίο ότι από τον πολιτικό λόγο των μανταμαδιωτών κομμουνιστών απουσιάζει παντελώς οποιαδήποτε αναφορά σε κοινωνικές τάξεις μέσα στα όρια του χωριού. «Οι μανταμαδιώτες είναι κομμουνιστές γιατί είναι προοδευτικός λαός»³⁴ και γιατί «είναι ξύπνιοι άνθρωποι».³⁵ Είναι φυνσικό βεβαίως η ανύψωση του όρου λαός σε ιστορικό υποκείμενο να μας θυμίζει περισσότερο έναν βαλκανικού τύπου λαϊκισμό παρά μια κομμουνιστική ιδεολογία.³⁶

Το τοπικό κόμμα μπόρεσε να ισορροπήσει ανάμεσα σε όλες αυτές τις κοινωνικές δυνάμεις, γεγονός που συνιστά έναν πραγματικό άθλο αν συλλογιστούμε το σύνολο των εμποδίων που έπρεπε να υπερκεραστούν: από τις προσωπικές και συλλογικές αντιθέσεις μέχρι τελικά την ίδια την ιδεολογία του κόμματος. Γιατί σε τελική ανάλυση, ο κομμουνισμός αποτελεί μια δύναμη ρηγματική, εκρηκτική μέσα στον κοινωνικό ιστό και όχι παράγοντα ενοποίησης. Μέχρι ενός σημείου ο κομμουνισμός στο Μανταμάδο κατάφερε να κρύψει αυτή την πραγματική «φύση» του, όχι όμως χωρίς συνέπειες γι' αυτόν. Όπως λέει και ο M. Hastings αναφερόμενος στην Hal-luin, «για να εμποτίσει τον πολιτικό και κοινωνικό ιστό της πόλης, ο κομμουνισμός υποχρεώθηκε να γίνει κάτι άλλο από αυτό που ήταν [...] όχι μόνο ένα συστηματικό σχέδιο διευθέτησης της εξουσίας, αλλά και φορέας συλλογικής ταυτότητας».³⁷

γ. Η ηθική βάση

Ο κομμουνισμός του Μανταμάδου δεν είναι μαρξιστικός κομμουνισμός. Όχι μόνο γιατί τα μέλη του και οι ψηφοφόροι του δεν ανήκουν στην εργατική τάξη, αλλά και γιατί το φιλοσοφικό του πλαίσιο αναφοράς βρίσκεται αρκετά μακριά από αυτό που θα χαρακτηρίζαμε μαρξισμό-λενινισμό. Αυτό που δικαιολογεί τον κομμουνισμό σε θεωρητικό επίπεδο βρίσκεται φιλοσοφικά κοντύτερα στις μεγάλες ηθικές αξίες του «καλού και του κακού», της «αξιοπρέπειας», της «αλληλεγγύης» και της «φιλάνθρωπίας».

34. Δημήτρης Β. (80 ετών), συνέντευξη.

35. Νίκη Κ. (65 ετών), συνέντευξη.

36. Βλ. Νίκος Μουζέλης, Θάνος Λίποβατς, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *Λαϊκισμός και πολιτική*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989· Χρήστος Λυριντζής, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, «Περί λαϊκισμού: μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 1, 1993, σ. 133-162.

37. Michel Hastings, *ό.π.*, σ. 430.

Όχι πως απουσιάζουν παντελώς έννοιες που βρίσκονται κοντά στη μαρξιστική προβληματική, αλλά αυτές είναι διασκορπισμένες και, γιατί όχι, αλλοιωμένες (πάλη των τάξεων, φτωχοί και πλούσιοι) και σε τελική ανάλυση δεν παράγουν κανένα συναφές σύστημα ανάλυσης. Σε γενικές γραμμές ο μανταμαδιώτικος κομμουνισμός είναι ένα μίγμα από κοσμικές και μεταφυσικές έννοιες που ανήκουν σε διαφορετικές γενεαλογίες σκέψης (χριστιανισμός, κοινοτισμός και μαρξισμός).

Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να τονίσουμε το πάθος με το οποίο λατρεύεται ο άγιος Ταξιάρχης στο χωριό (απ' όλους, κομμουνιστές και μη). Γιατί αυτός ο άγιος —για τον οποίο δυστυχώς δεν έχουμε τη δυνατότητα να αναφερθούμε σε αυτό το κείμενο— παράγει μια ολόκληρη «θεολογία δικαιοσύνης» που βρίσκεται πολύ κοντά στις έννοιες της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σε τελική ανάλυση και ο άγιος Ταξιάρχης και ο κομμουνισμός αποτελούν τους προστάτες της κοινότητας από τον οποιοδήποτε εξωτερικό κίνδυνο, είτε αυτός είναι οι Τούρκοι, είτε είναι η οικονομία της αγοράς.

Αυτό που έχει σημασία γι' αυτόν τον αγροτικό κομμουνισμό είναι να προωθεί κανείς το καλό ενάντια στο κακό. Αυτός που έχει δύο χιτώνες οφείλει να δίνει τον έναν, ο πλούσιος οφείλει να ενισχύει το φτωχό, και η κοινότητα οφείλει να προστατεύει τα μέλη της από κάθε δυστυχία. Όπως λέει η Νίκη Κ., «οι άνθρωποι στο χωριό ήταν κομμουνιστές γιατί ήταν φτωχοί αλλά και γιατί ήταν γεμάτοι καλοσύνη. Γι' αυτό ήμασταν κομμουνιστές και πιστεύαμε και στον Ταξιάρχη».

Μέσα σ' αυτό το ιδεολογικό αμάλγαμα ο κομμουνισμός έχανε την πραγματική ιδεολογική ουσία του. Μετασχηματιζόταν σε μια ιδεολογία του καλού, ιδεολογία που υπερέβαινε τις χρονικές συνθήκες του καπιταλισμού κι έπαιρνε διαστάσεις αιώνιες και αναλλοίωτες. Το όραμα ταυτίζεται με τους φορείς του (η κοινωνία των καλών) και ο προτεινόμενος μετασχηματισμός της κοινωνίας χάνει την υλική του υπόσταση προς όφελος της ηθικής.

Μέσα από αυτό το πρίσμα των πραγμάτων πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι η ένταξη των κατοίκων του χωριού στον κομμουνισμό δεν έχει πολιτικό χαρακτήρα (εξάλλου αυτοί είναι σχεδόν αδιάφοροι για την καθημερινή πολιτική). Είναι μια ένταξη ιδεολογική, μόνο που αυτή είναι, ας μας επιτραπεί η έκφραση, μια «ιδεολογία της ψυχής», δηλαδή μια ουτοπική θέληση που έχει ως μονα-

δική αφετηρία και πλαίσιο τη νοοτροπία και τα ηθικά συναισθήματα των πολιτών αυτού του χωριού.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστόλου, Απόστολος, *Μνήμες*, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1985.
- , *Σκόρπια από την αντίσταση*, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1986.
- Berdiaev, Nicolas, *Les sources et le sens du communisme russe*, Gallimard, Παρίσι 1951.
- Δήσσοι, Ευστράτιος, *Το ιστορικό και τα θαύματα του Ταξιάρχη Μανταμάδου*, Μυτιλήνη 1988.
- Ελεφάντης, Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον μεσοπόλεμο*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
- Hastings, Michel, *Halluin la rouge 1919-1939, Aspects d'un communisme identitaire*, P.U.L., Lille 1991.
- Θεοχάρης, Νίκος, *Το αντάρτικο της Μυτιλήνης*, Νίκαια 1986.
- Κεμερλής, Παναγιώτης - Πολυχροσιάδης, Αριστείδης, *Η αντίσταση στη Λέσβο*, Αθήνα 1988.
- Κομνηνού, Μαρία, «Αγρότες και πολιτική: Η πολιτική πρακτική των αγροτών σε δύο νομούς: Αιτωλοακαρνανία, Καβάλα 1952-1964», *Σύγχρονα Θέματα* 11, 1981, σ. 63-76.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας - Γεωργαντίδης, Χρήστος, «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο Πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα 1979, σ. 448-468.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1988.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Σχέσεις και σύμβολα εντοπιότητας σε μια αιγαιακή κοινωνία», στο *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990, σ. 332-372.
- Παρασκευαΐδης, Γεώργιος, *Μανταμάδος Λέσβου*, Θεσσαλονίκη 1987.
- Παρασκευαΐδης, Παναγιώτης, *Η Λέσβος κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Εταιρεία Αιολικών Μελετών, Μυτιλήνη 1991.
- Vermeulen, Hans, «Αγροτικές συγκρούσεις και κοινωνική διαμαρτυρία στην ιστορία ενός μακεδονικού χωριού», στο *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987, σ. 221-244.

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αποτελέσματα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Απογραφής, 1929-1971.

Απογραφές πληθυσμού: 1909, 1920, 1928, 1940, 1950, 1961, 1971, 1981, 1991, Ε.Σ.Υ.Ε.

Αρχεία της κοινότητας Μανταμάδου.

Εφημερίδες:

Ελεύθερος Λόγος, 1920-1932.

Ταχυδρόμος, 1933-1936, 1951-1955.

Σοσιαλιστής, 1945.

Αγροτική, 1944-1945.

Δημοκράτης, 1964-1965.

Εμπρός, 1975-1987.

Περιοδικό:

Τα Μανταμαδιώτικα, Συλλόγου Μανταμαδιωτών Αθήνας, 1982-1992.